

ÚTĚKY

Od roku 1939 opouštěl značný počet Čechů bez svolení německých úřadů a bez řádného rozvázání pracovních smluv své zaměstnavatele a odcházel do vlasti. Hlavními příčinami odchodu byla v prvních letech nespokojenost se mzdami, pracovními a životními podmínkami, rodinné záležitosti apod. Také stesk po domově a odpor k práci, která viditelně sloužila nepříteli, sehrály nemalou roli. Ani první fáze náletů anglického letectva nezůstala bez vlivu na psychickou stránku českých dělníků. Od roku 1942 se stávalo svévolné opouštění pracoviště a odchod do vlasti masovým zjevem. Německé orgány zavedly za takové přestupky těžké tresty. Zesilovaly dozor nad cizinci a zvýšily síť kontrol na všech dopravních prostředcích. Pravidelně prováděly rozsáhlé razie, aby aspoň na krátkou dobu byly některé oblasti očištěny od četných uprchlíků.¹ Tabulka ukazuje počet uprchlých cizích dělníků a Čechů, kteří byli zatčeni buď v Německu nebo v protektorátě.²

rok/měsíc	celkový počet zatčených	z toho Čechů	Češi zatčení v protektorátě
1942, prosinec	20.430	918	64
1943, leden	25.297	1.265	199
únor	24.451	1.439	248
březen	28.476	1.852	251
duben	29.280	1.520	130
květen	29.770	1.636	225
červen	30.330	1.331	52
červenec	37.536	1.252	88
srpen	38.167	1.297	198
září	37.075	1.617	358

Podle zprávy hlavního bezpečnostního úřadu bylo za červenec 1942 zatčeno celkem 751 protektorátních příslušníků za svévolné opuštění přiděleného zaměstnání. Z tohoto počtu bylo 179 zatčeno v Berlíně a jeho okolí, v Drážďanech 34, Hannoveru 44, Lipsku 27, Mnichově 12, Postupimi 13, Vídni 47, Liberci 132, Karlových

¹ VHA, Stalag Těšín, k. 4, fasc. 24. Kniha útěků stalagu Lambinovice z let 1941–1943.

² J. Doležal, Jediná cesta. Praha 1966, str. 89 n.

Varech 34 a v Opavě 21.³ Podařilo se najít pouze toto podrobné hlášení o zadržovaných, v němž vzbuzuje pozornost poměrně vysoký počet zatčených, kteří pracovali v Sudetech. Toto území nebylo ještě bombardováno, ale pracovní i životní podmínky tam byly horší než na většině říšského území. Blízkost protektorátních hranic lákala k útěku. Protektorátní příslušníci utíkali z Německa bez pracovních dokumentů, které zůstaly u zaměstnavatelů. Proto od ledna 1943 musel mít každý Čech na cestě domů ještě propustku k zvláštní dovolence a průjezdní list. Propustka opravňovala k zakoupení jízdenky a průjezdní list byl potřebný při překračování protektorátních hranic.⁴

Dovolené byly výbornou příležitostí, jak se zbavit nepříjemného pobytu daleko od domova. Tisíce našich mužů i žen se po vypršení dovolené již nehodlaly vrátit. Například z župy Oberdonau se jednou do měsíce vypravoval zvláštní vlak s dovolenci, z nichž se v roce 1944 nevracelo více než 30 %; příslušné orgány chtěly několikrát zvláštní vlak zrušit.⁵ Do Berlína se vracely z dovolených již na sklonku 1942 jen oslabené skupiny. Berlínské firmy naléhaly na orgány v protektorátě, aby utečence přinutily k návratu.⁶ Mnohé podniky posílaly protektorátní zaměstnance na dovolenou po skupinách. Teprve až se všichni z jedné skupiny vrátili, mohla odejet druhá skupina. Dovolené na cestu za rodinou byly neustále omezovány. Dokonce i v případech vážného onemocnění nebo úmrtí nejbližších příbuzných museli Češi předložit zaměstnavateli zprávu, jejíž pravdivost potvrzovaly protektorátní úřady. Proto se nemohli brzy spoléhat na dovolenky, aby se dostali z Německa domů. Museli riskovat odjezd bez svolení a bez dokumentů.

Uprchlíky ze vzdálených míst čekaly mnohé překážky. Už zakoupení jízdenky na nádražích nebylo bez problémů. Jízdenky se vydávaly jen po předložení dovolenky. Nádražní prostory a vlaky byly vždy pod stálým dohledem ozbrojených hlídek. Komu se podařilo proklouznout, musel počítat ještě s prohlídkou na hranicích. Německé obyvatelstvo upozorňovalo na neznámé osoby nebo je zadržovalo.⁷

Od roku 1942 byl zcela běžným trestem pro uprchlíky pobyt v pracovním výchovném táboře. Tento druh táborů si získal smutnou proslulost. Byli tam posíláni také ti, kdo se prohřešili proti pracovní disciplíně nebo jinak narušovali pracovní proces. Převážnou část vězňů tvořili občané z evropských zemí. Pracovní výchovné tábory na říšském území byly v některých případech pobočkami koncentračních táborů. Například pověstný byl pracovní tábor v Gross-Rosen a také v Osvětimi.⁸ Tábory střežili příslušníci SS, podřízeni gestapu.⁹ Provinilci z Berlína a okolí byli „napravováni“ v táboře Gross-Beeren, z Drážďan a okolí v Radebergu,¹⁰ z Vídně a okolí v Oberlanzendorfu, z továren Leuna Werke ve Spergau, z průmyslové oblasti

³ IML Berlín, RSHA Abt. A, sign. 3/189.

⁴ Český dělník V., č. 4, 22. 1. 1943.

⁵ SUA, MPSP-R, k. 827. Protokol se zaměstnancem župního úřadu v Linci, S. Dolejšem, červen 1945.

⁶ Např. z vánočních svátků 1942 se nevrátilo fy Borsig Lokomotiv Werke v Hennigsdorfu 42 čes. dělníků. OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 17. Berlín, 8. 1. 1943.

⁷ StA Opava, Landrát Opava, Pol. 301-645. Např. výnos z 5. 9. 1942 říšského vůdce SS, jímž se NSDAP pověřovala, aby pomáhala bezpečnostním složkám při dozoru nad cizími dělníky.

⁸ SUA, MHP, k. 394 a další.

⁹ DZA Postupim, F 11, Doc. 126, B č. 149 NO NID 14435, červenec 1944.

¹⁰ SLHA Drážďany, Landesregierung Sachsen, úřad pro informace č. 319.

Halle v Zöschen, ze severozápadních Čech v Záluží u Mostu, ze Štětína v Heger-Welle apod. Každá oblast měla svůj pracovní výchovný tábor.¹¹

Velké průmyslové podniky se zajímaly o zřízení pracovních výchovných táborů pro vlastní potřebu a široké okolí. Tábor sloužil jako nástroj teroru vůči vlastním zaměstnancům a současně jako zdroj velmi laciných pracovních sil. Například v srpnu 1944 měl vzniknout velký pracovní výchovný tábor pro oblast Saské Kamenice a Drážďan. Proti tomu se ohradilo vedení chemického kombinátu v Záluží, protože 40 % vězňů v jejich táboře pocházelo právě odtud. Zřízení nového tábora někde u Drážďan by znamenalo ztrátu asi 400 pracovních sil. Vedení závodu se obrátilo k vysoce postavené osobnosti v Berlíně s prosbou, aby pomohla odložit výstavbu nového tábora. Výchovný tábor v Záluží prý byl dobře připraven a trestanecká komanda pracovala bez závad.¹² Pracovní síly z táborů byly výhodné po všech stránkách. Smlouva podniků H. Göringa v Salzgitter s gestapem v Brunšviku dovolovala užívat vězně z pracovního výchovného tábora v Hallendorfu. Za jednoho platil podnik gestapu 55 Pf a 10 % na úrazové pojištění za hodinu. Pracovní doba byla 11 hodin. Vězně na pracovištích hlídali příslušníci závodní stráže.¹³

Pracovní výchovné tábory na německém území prosluly krutým režimem udržovaným příslušníky SS z „výchovných“ důvodů. Pobyt v nich byl zpravidla krátkodobý, několikátýdenní. Každého, kdo šťastně přečkal období „převýchovy“, přešla navzdý chuť porušovat pracovní disciplínu. V pracovním výchovném táboře ve Spergau se pohybovala průměrná délka trestu od 4 do 8 týdnů. Vězni byli rozděleni do tří kategorií. První byla přeškolovací, kde vězni velmi těžce pracovali mnoho hodin denně. Ve druhé skupině byli stále týráni a po práci místo odpočinku a spánku ještě několik hodin cvičili. Třetí kategorie, trestní komanda, byla stále těžce týrána. Vězni v těchto komandech museli všecko vykonávat v běhu.¹⁴ V táboře v Hallendorfu byl budíček ve 3 hod. ráno. O půl páté byla snídaně a apel. Od 6 do 18 hodin trvala pracovní doba. Pak celé hodiny probíhalo trestné cvičení. Na spánek připadalo nejvíce 4–5 hodin. Strážní a kápové vězně nelidsky týrali.¹⁵

Výsledkem vysilující práce, nelidského týrání, nedostatku odpočinku, nedostatečné stravy byli vyhublí a apatičtí musulmani, tolik známí z koncentračních táborů. Navrátilce z výchovného tábora kamarádi stěží poznali. Vedení podniků však nebyla spokojena s výchovou, po níž se jim vraceli dělníci neschopní delší dobu práce. Docházely stížnosti proti příliš radikální „převýchově“, jež činila ze zdravých lidí během několika dní bezmocné ruiny.¹⁶ Personál SS týral vězně a dopouštěl se na nich strašlivých zvěrstev. V Radebergu u Drážďan byli vězni namačkáni ve dvou barácích, takže v noci nemohli ležet a polovina musela stát. Hygiena byla hrozná, neznali mýdlo ani ručníky. Prádlo se vůbec nevyměňovalo. Lékařská péče se ne-

¹¹ SÚA, MHP, k. 394–397.

¹² PA Litvínov, neuspořádáno. Dopis ředitele dr. Gamma státnímu radovi Meinbergovi do Berlína, 12. 8. 1944.

¹³ DZA Postupim, F 11, Doc. 126 B. č. 149 NO NID 14435, červenec 1944.

¹⁴ K. Früholz, Das System der Zwangsarbeit in den Betrieben der I. G. Farbenindustrie Aktiengesellschaft unter Bedingungen des staatsmonopolistischen Kapitalismus während der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges. Diss. Berlín, str. 210.

¹⁵ DZA Postupim, F 11, Doc. B 126 Rg B č. 420, Doc. NO NID 14955. Svědectví W. Krafta z Berlína. Svědek označil poměry v pracovním výchovném táboře za horší než v koncentráku. Srovnával Hallendorf s KT Osvětim a Sachsenhausen.

¹⁶ Tamtéž, NO NG 2698. Župní pracovní úřad poslal 19. 2. 1944 žádost, aby podnikový lékař H. Göring-Werke v Linci zjistil, proč lidé propuštění z pracovního výchovného tábora byli většinou neschopni práce.

poskytovala. Neminul den, aby několik vězňů nebylo popraveno. Museli si lehnout na zem a byli zezadu zastřeleni ranou do týla. Podle výpovědi obviněných SS-manů po válce bylo jednou popraveno 29 vězňů.¹⁷ Podle vzpomínek P. Uherka byla skupina českých chlapců, chycená na útěku, dána do tábora v Mohringen ve Vestfálsku. Pracovali tam jako otroci při skládce munice a později v solných dolech. Byli stále týráni a nikdo nevěděl, zda se dožije večera.¹⁸ Miroslav Malinovský byl v létě 1943 vězněm v táboře v Gross-Beeren u Berlína. Pracoval na zavážení močálů. Zažil mnoho týrání od pověstných kápů, kteří byli i zde pány nad životem podřízených vězňů.¹⁹ Zlověstnou pověst měl výchovný tábor v Záluží u Mostu. Zacházení s vězni tam bylo zvlášť kruté. V táboře č. 29 byli nelidsky mučeni, museli těžce pracovat a jejich strava byla zcela nedostatečná.²⁰ V případě leteckých útoků museli vězni zůstat na pracovišti. Nesměli používat protileteckých krytů; proto oběti mezi nimi byly značné. Když v červnu 1944 byl při náletu zapálen nemocniční barák pracovního výchovného tábora ve Spergau, strážní SS nedovolili, aby 13 těžce nemocných bylo vyneseno a všichni uhořeli.²¹

Do protektorátu docházely často zprávy o úmrtí českých mužů a žen v pracovních výchovných táborech. Například v táboře č. 21 v Hallendorfé zemřel podle knihy mrtvých 6. 6. 1941 Josef Wünsch na TBC, 15. dubna 1941 Ladislav Vaněk na TBC, 13. ledna 1942 Ladislav Novotný na srdeční slabost, 31. 7. 1943 byl zastřelen Mojmir Šiška, 7. 2. 1944 pověšen Václav Čermák.²² Jako příčina úmrtí byla nejčastěji udávána srdeční slabost, porušení krevního oběhu, úplná tělesná vyčerpanost, TBC, žaludeční vředy a katary, ale i zastřelení apod. Uvedeme několik charakteristických příkladů: 7. února 1944 byl ubit v AEL (Arbeitserziehungslager) Gross-Beeren Vítězslav Dopita. Miroslav Fuks zemřel na srdeční slabost v AEL v Záluží 10. 7. 1944, Miroslav Eněra zemřel na všeobecné vysílení v AEL Spergau 23. 1. 1944, Josef Mejtský zemřel 16. 2. 1944 na zápal pohrudnice v AEL v Gross Rosen. 27. 11. 1944 zemřel na flegmónu v témže táboře František Pokorný, 15. 4. 1944 zemřel v Hallendorfu Jiří Bruchner, 4. 2. 1945 v AEL v Záluží u Mostu Milan Grimm na srdeční slabost, 26. 9. 1944 v AEL Zöschen František Hamšík na všeobecnou slabost, 7. 8. 1944 v AEL Schkopau zemřel Jan Staněk na zápal plic, 24. 3. 1944 v AEL Oberlanzendorf zemřel Vítězslav Richter na zápal plic. Mohli bychom uvádět další desítky jmen a za každým je jedna tragédie, jsou skryty dny a hodiny umírání uprostřed hrůz, jaké plodí pouze autoritativní režim a jeho fanatičtí a slepí vykonavatelé.²³

Uvedené příčiny úmrtí byly u většiny případů nepravdivé. Je více než podivné, že mladí lidé umírali tak často na srdeční slabost, nebo že mladý člověk během několika dní zemřel na naprostou tělesnou vyčerpanost. Při soudním líčení uváděla obžaloba, že v podnicích H. Göring Werke ve Watenstedtu zemřelo celkem na 10 000 Rusů, Poláků, Čechů a Holanďanů a asi 6000 Francouzů. Svědek obhajoby

¹⁷ SLHA Drážďany, Landesregierung Sachsen, úřad pro informaci č. 319. Noticka pro rozhlas, 24. 9. 1945, o procesu s masovými vrahy z pracovního tábora v Radebergu.

¹⁸ Vzpomínky.

¹⁹ Vzpomínky.

²⁰ Podnikový časopis chemických závodů v Litvínově „Výstavba“, r. 1963, č. 11, 8. 2. 1963. Vzpomínka R. Brady.

²¹ K. Friholz, c. d., str. 215. Tehdy byl zničen celý tábor a byl založen druhý v Zöschen.

²² DZA Postupim, F 11, Doc. 126 B, č. 149, NO NID 14599. Výpis z knihy mrtvých z táborů H. Göring-Werke v Brunšviku.

²³ Viz přílohu.

Lisander Woltscha, jenž byl během války zaměstnancem pohřebního ústavu v Hannoveru a pohřbíval i mrtvé z těchto podniků tvrdil, že tam zemřelo celkem 2819 osob. Cizinci měli prý vždy dobré jídlo a hlavní příčinou jejich smrti byla TBC, zápal plic apod. Zástupce obžaloby se svědka zeptal, zda je v Německu obvyklé, že by Němci narození v roce 1926 umírali na srdeční slabost, nebo zda je tu obvyklé, aby mladší lidé umírali na střevní nemoci a všeobecnou tělesnou vyčerpanost.²⁴

Pokud některý český uprchlík byl přistižen na útěku již po několikáté, nebo za zvláště přitěžujících okolností, například se bránil nebo mu bylo dokázáno, že používal falšované dokumenty apod., dostal ještě tvrdší trest než převedení do pracovního výchovného tábora. Byl poslán do koncentračního tábora na vymezenou dobu, nebo do konce války.²⁵ Po odpykání trestu v táboře byli delikventi posíláni na dřívější pracoviště, pokud jejich podniky nebyly zatím bombardováním zničeny a přeloženy jinak.²⁶

Šťastný návrat do protektorátu neznamenal konec strachu a obtíží. Již v letech 1939–1941 se snažily protektorátní úřady přimět Čechy, aby splnili své závazky a vrátili se. Hrozby a výhrůžky obvykle pomáhaly. V protektorátním prostředí těchto let byl dostatek příležitostí, jimiž úředník pracovního úřadu „přesvědčil“ uprchlíka k návratu na staré pracoviště. Z Německa se ozývaly nedočkavé hlasy zaměstnavatelů, žádajících okupační orgány o pomoc při navrácení uprchlých Čechů. Například 14. března 1942 požádala stavební firma K. Hitzbleck z Duisburgu gestapo v Brně, aby byli vráceni dva protektorátní příslušníci z Osvětimi. Teprve v srpnu 1942 se záležitosti ujal úřad práce ve Zlíně. Ten si je pozval a rozmluva byla tak účinná, že oba odejeli do říše.²⁷ Kdo se chtěl udržet v protektorátě po neoprávněném návratu z Německa, musel si najít zaměstnání, a to se svolením úřadu práce. Bez pracovní knížky, kterou říšský zaměstnavatel vydal jen tehdy, jestliže se svým zaměstnancem rozvázal pracovní poměr, se nedalo v protektorátě žít delší dobu. Kdo neměl v pořádku pracovní dokumenty, mohl se dostat do velmi nepříjemných situací. V době stanných práv bylo životu nebezpečné pohybovat se bez dokumentů, k nimž náležela i pracovní knížka, popřípadě potvrzení o řádné dovolené.

Někteří dostali díky obětavosti českých lékařů potvrzení o chorobách, které osvozovaly od nasazení v Německu. Také čeští zaměstnanci úřadů práce porušovali předpisy a umísťovali uprchlíky v protektorátních podnicích. Od počátku roku 1942 vydávali vedoucí úřadů práce svým podřízeným instrukce. Připomínali v nich, že se mnozí stížnosti říšskoněmeckých úřadů na zdlouhavé projednávání případů svévolného odchodu z pracovišť. Podobný oběžník vydal například vedoucí úřadu práce ve Zlíně v srpnu 1942. Prohlašoval, že není ochoten tolerovat jakoukoliv skrytou formu sabotáže a upozorňoval, že není přípustné, aby lidé, kteří v Německu porušili pracovní smlouvu, byli pouze pozváni na pracovní úřad a příslušný referent po formální domluvě se už nestaral, zda odjeli zpět a začali pracovat u svého zaměstnavatele. Jen vážně nemocní mohli zůstat doma. Ostatní bez jakékoliv vý-

²⁴ SÚA, Norimberský proces, případ 11, k. 518, str. 16.442. Firma, u níž svědek pracoval, pohřbívala v r. 1941 celkem 41 osob, v r. 1942 466, 1943 120, 1944 164 a 1945 59. Vedlímlem pracovního tábora Hallendorf byl SS Sturmführer Lattmann. Podle knihy mrtvých zemřelo v závodech H. Göring-Werke ve Watenstedtu v letech 1941–1945 3391 osob, z nich 111 Čechů. DZA Postupim, F 11, Doc. B 126, RG B č. 420, Doc. NO NID 14963.

²⁵ Příklady viz např.: SÚA, MHP, k. 394, 395.

²⁶ SÚA, MHP, k. 388. Přípis zemskému úřadu práce ve Slezsku, 1. 11. 1944.

²⁷ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 17.

jimky museli být třeba s pomocí policie přinuceni k návratu.²⁸ Vedoucí úřadu práce v Jičíně v oběžníku z listopadu 1943 upozorňoval své zaměstnance, že válečné poměry vyžadují nejpřísnější postup proti Čechům, kteří porušili pracovní smlouvy a opustili Německo. Pokud by některý ze zaměstnanců byl příliš měkký, nepostupoval podle směrnic, stával by se spolupachatelem a pomahačem sabotáže válečného úsilí a měl být potrestán s největší možnou přísností.²⁹

Čhtěly-li úřady práce vyřídit v krátkých lhůtách velký počet případů porušení pracovních smluv, musely používat služeb protektorátních úřadů i policie. Došla-li z Německa žádost o vypátrání pobytu některého z českých dělníků, požádal úřad práce příslušné státní nebo policejní úřady, aby zjistily jeho pobyt. Pak byl pozván nebo předveden na úřad práce.³⁰ Téměř do konce roku 1942 nebyly ujednoceny sankce proti uprchlíkům. V řídkých případech zasahovalo i gestapo. Někde dostali uprchlí Češi pokutu nebo jim byly zadrženy potravinové lístky. Teprve na sklonku roku 1942 byl na celém území protektorátu zaveden jednotný postup proti všem, kdo porušili pracovní smlouvu.

V srpnu 1942 se na úřadě říšského protektora přetřásala otázka, jak zabránit stále se šířícím útěkům českých občanů z Německa. Podle osvědčeného říšského vzoru se plánovalo zřízení pracovních výchovných táborů. Už v létě 1942 se vyskytl návrh, aby jeden z těchto táborů byl založen v oblasti cvičiště SS u Benešova.³¹ Současně se na ministerstvu hospodářství a práce připravovaly návrhy, jak zlepšit pracovní morálku v nejširším slova smyslu. Ze všech míst v protektorátě přicházela hlášení o nízké pracovní disciplíně, z Německa se vracely stovky českých dělníků bez svolení zaměstnavatelů. Jen v září 1942 registroval úřad práce v Jihlavě 118 případů útěků z říše.³² Velitel protektorátní neuniformované policie vydal v listopadu 1942 nařízení, jimž se zřizovaly výchovné pracovní tábory, do nichž měli být posíláni protektorátní příslušníci za různé delikty proti pracovní disciplíně a zejména osoby, které porušily své závazky v Německu a odešly domů. Výchovné tábory se začaly otevírat na sklonku roku 1942 a v roce 1943 byla jejich síť na území protektorátu dokončena. Staly se nedílnou součástí okupačního systému.

První tábor byl zřízen na cvičišti SS v Benešově koncem roku 1942. Později byl přenesen do vystěhované obce Břežany. Jeho kapacita spolu s několika pobočkami stačila pro 1000 osob. Vězni byli zaměstnáni při zemních pracích a v lomech.³³ Na podzim 1942 se začalo s výstavbou dalšího tábora stejného typu, a to v Plané nad Lužnicí. Byl dán do provozu v březnu příštího roku. Jeho kapacita byla asi 500

²⁸ Tamtéž, k. 10. Zlín, 25. 8. 1942.

²⁹ StA Zámorsk, Úřad práce Jičín, k. 2. Služební sdělení č. 4, 15. 11. 1943.

³⁰ Úřad práce Zlín používal v r. 1942 a později tento text s žádostí o pomoc: „Dělník... narozen... bydlící... opustil místo u fy... bez souhlasu a vrátil se do vlasti. Pracovní poměr s jmenovanou firmou nebyl rozvázán. Opuštění pracovního místa bez souhlasu vedení závodu a něm. úřadu práce je však zakázáno a trestné, na což byl jmenovaný upozorněn. Bez vyzvání neprojevil však ochotu vrátit se na uvedené místo a neudal písemně ani ústně závažných důvodů pro své jednání. Poněvadž nemůže se firma vzdát jeho pracovní síly, jsem nucen jej přinutit k tomu, aby se vrátil na své pracovní místo. Prosim, abyste jmenovaného vyzval prostřednictvím svých policejních případně bezpečnostních orgánů, aby se jmenovaný dostavil... v dopol. hodinách na pob. Kyjov. Jmenovaného upozorněte, že jej dám policejně na jeho útraty předvést, nedostaví-li se.“ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 10.

³¹ SÚA, RP, k. 867, II-4-5100. Praha, 9. 9. 1942.

³² Tamtéž, k. 862, II-4-5068. Praha, 19. 11. 1942.

³³ SÚMV, S-110-11-38. Velitel SIPO a SD Praha, 11. 2. 1944, K. H. Frankovi. Viz také R. Buběňková, L. Kubátová, I. Malá, Tábory utrpení a smrti, Praha 1969, str. 195.

vězňů, kteří pracovali na pilách a při kopání rašeliny. V roce 1942 byly otevřeny tábory v Ostravě: na Cihelní ulici asi pro 90 osob, „U strážky“ asi pro 300 osob a konečně v Kunčicích pro 900 lidí. V dubnu 1943 byl zřízen ještě pracovní výchovný tábor v Ostravě-Vítkovicích pro 430 osob.³⁴ V dubnu 1943 začal činnost tábor v Mirošově. Byl umístěn na vojenském cvičišti a měl kapacitu 1000 míst. Vězni byli zaměstnáni zejména při zemních pracích a odvozu dřeva z lesů.³⁵ V listopadu 1943 byl zřízen pracovní výchovný tábor pro ženy, a to v Plzni, a vězeňkyně pracovaly ve Škodovce. Protože se ukázalo, že není vhodné dávat společně mladistvé a dospělé vězně, byl v Mladkově u Boskovic zřízen tábor pro mladistvé ve věku od 14 do 18 let. Jeho kapacita byla asi 350 míst. Pracovištěm byly místní lesy.³⁶

Pracovní výchovné tábory podléhaly neuniformované protektorátní policii. Nadřízeným velitelem byl dr. Weinmann, šéf pražského gestapa. Táborovými veliteli byli nižší úředníci gestapa. Ostatní strážní personál tvořili příslušníci protektorátní policie. Velitelem pracovních výchovných táborů v Ostravě byl nejdříve kriminální tajemník J. Trittner a po něm kriminální tajemník gestapa v Brně Witt.³⁷ Velitelem tábora v Mladkově byl vrchní kriminální sekretář brněnského gestapa Rimkus.³⁸

V dubnu 1943 vydal říšský vůdce SS Himmler nařízení, jak postupovat proti protektorátním příslušníkům, kteří uprchli z Německa. Zaměstnavatel poslal místním policejním orgánům zprávu o útěku. Průklep se dával na vědomí německému úřadu práce. V hlášení se muselo uvést jméno uprchlíka, jeho bydliště, název a adresa zaměstnavatele, adresy příbuzných českého dělníka v protektorátě a konečně i příčina útěku. Policie postupovala tato hlášení úřadu landrátu, odtud šla na župní orgány gestapa a jeho prostřednictvím ji dostaly úřady v Praze.³⁹ Velitelství kriminální policie v Praze se staralo o zadržení hledaných. Zatčené uprchlíky posílala kriminální policie do pracovních výchovných táborů, zpravidla na dobu 4–5 týdnů. Po odpykání trestu se museli vrátit na původní pracoviště do Německa.⁴⁰

Na uprchlíky se pořádaly pravé hony. Uniformovaná i neuniformovaná protektorátní policie měla nadbytek práce. Četnické stanice dostávaly stále nové příkazy, aby byly zadrženy osoby uvedené v seznamech stíhaných.⁴¹ Ve městech a na vesnicích chodili protektorátní četníci se seznamy hledaných osob a snažili se zjistit jejich pobyt. U většiny to bylo snadné. Zdržovali se doma, u rodičů nebo u příbuzných.⁴² Jen jedinci se ztratili z evidence a přecházeli do ilegality. Od poloviny

³⁴ Tamtéž. Také StA Opava, Zemský národní výbor, Expositura Ostrava, k. 181. Zpráva z r. 1946 o pracovních táborech.

³⁵ SÚMV, S-110-11-38. Velitel SIPO a SD. Praha, 11. 2. 1944.

³⁶ Tamtéž. Tábor byl otevřen 1. 12. 1943.

³⁷ StA Opava, Zemský národní výbor, k. 129. Zpráva NB, 25. 1. 1946.

³⁸ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 5. Zpráva ministra hospod. a práce, 2. 12. 1943.

³⁹ BLHA Postupim, Pr. Br. Rep. 2 A Reg. Postupim č. I. Pol. Nr. 2847. Gestapo v Postupimi, 6. 6. 1943.

⁴⁰ SÚMV, S-110-11-38. Výnos Himmlerův, 10. 4. 1943.

⁴¹ Znění příkazu četnické stanice: „Četnickým stanicím. Protektorátní kriminální policie Brno. X Y má být ihned zatčen a předveden kriminálnímu ředitelství v Brně. Sebou pracovní šatstvo. Je třeba zjistit, jak dlouho se XY nacházel doma po porušení pracovní smlouvy. V případě nemoci je třeba předložit lékařské vysvědčení. Četnické stanice se upozorňují, že podle německé kriminální policie v Praze, je trestné posílat lidi, kteří porušili v Německu pracovní smlouvu bez předchozího jejich posláni do pracovního výchovného tábora, zpět. StA Brno, B 256, k. 2168. Brno, 6. 10. 1943.

⁴² V červenci 1943 poslal zplnomocněnec říšských drah u žel. ředitelství v Brně a Olomouci seznam českých železničářů, kteří odešli svévolně z Německa a měli být zajištěni. StA Brno, B 300, k. 3. Olomouc, 26. 7. 1943. Obdobné seznamy posílal úřad pravidelně.

roku 1944 jich bylo více, protože se vytvářely vhodnější podmínky pro život bez dokumentů a mimo dosah okupačních orgánů.⁴³ Zatýkáni uprchlíků se neobešlo tu a tam bez obtíží. Vyskytly se pokusy o útěk a někdy použili protektorátní četníci i zbraně.⁴⁴ Nechyběla ani anonymní udání. Jeden z dochovaných anonymů, jenž došel 14. března 1944 pobožce úřadu práce v Kyjově, dokumentuje dobře tehdejší dobu: „Oznamuji Vám, že v naší obci jsou lidé z Říše načerno doma již delší dobu. Jsou to: František Šumba, cukrář, František Žilka, holič, V. Suchý, stolař, František Pěňčík, dělník. Doufám, že zakročíte dle předpisu, neboť jak k tomu přijdou ti, co jsou v Říši. Když mohou být doma jedni, proč ne ostatní. Fr. Žilka, holič, ten nedělá vůbec nic a ostatní také ne. Budete-li podporovat ještě je, druzí kamarádi v Říši udělají to také tak. Jinak se hlášení podá dále. S veškerou úctou L. K. Uhřice.“⁴⁵ Orgány v protektorátě vyřizovaly veliké množství případů porušení pracovních smluv v březnu 1943 – únoru 1944.⁴⁶

1943	porušení pracovní smlouvy:		převедeno do		vrátili se
	v protektorátě	v Německu	prac. tábora	k. tábora	
březen	265	575	597		35
duben	830	1.645	1.297		198
květen	604	1.073	1.005		11
červen	951	1.229	1.197		274
červenec	653	884	812		146
srpen	549	1.069	791	3	268
září	1.237	4.647	1.228	4	3.576
říjen	1.350	7.707	1.879	5	5.269
listopad	1.086	6.608	1.897	19	3.029
prosinec	2.037	6.408	2.861	5	3.029
1944					
leden	?	?	1.723	6	1.897
únor	?	?	1.884	10	2.818

Koncem roku 1943 se počet případů porušení pracovních smluv prudce zvyšoval. Velitel SD v Praze to vysvětloval tím, že v celém Německu bylo zavedeno povinné hlášení osob, které odešly svévolně ze zaměstnání.

Ve dnech 1.–15. prosince 1943 probíhala na celém území protektorátu veliká razie. Prováděly se kontroly dokumentů, ve vlacích i veřejných místnostech probíhaly namátkové kontroly. Cílem bylo zajistit uprchlíky z Německa. Akce proběhla podle hlášení velitele neuniformované protektorátní policie úspěšně. Bylo zajištěno několik tisíc provinilých osob a značné množství dalších rychle odejelo zpět do říše nebo se přihlásili u úřadů práce.⁴⁷

Do pracovního výchovného tábora posílaly české lidi orgány kriminální policie po dohodě s úřady práce. Delikventa tam doprovázela ozbrojená eskorta protekto-

⁴³ J. Doležal, c. d., str. 95.

⁴⁴ V dubnu 1944 se bránil R. Kříž z Bojanovic zatčení a četník použil střelné zbraně. StA Brno, B 300, k. 4. Dálnopis z Uh. Hradiště, 8. 4. 1944.

⁴⁵ OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 17.

⁴⁶ SÚMV, S-110-11-38.

⁴⁷ Tamtéž. Praha, 12. 1. 1944, velitel SIPO. V Čechách kontrolováno 382.522, na Moravě 203.781 osob. V Čechách zajištěno 2096, na Moravě 908 osob, které se provinily porušením pracovních smluv v Německu.

rátních četníků. Ta jej předala veliteli tábora s písemným příkazem, na jakou dobu se má podrobit „výchovnému“ procesu. Doba pobytu nebyla příliš dlouhá. Každý tábor měl dvě oddělení. V prvním, označovaném římskou jedničkou, byl zpřísněný režim. Vězni dostávali jen část normální táborové stravy. Spali na tvrdém loži se dvěma příkrývkami bez ohledu na počasí. Vstávali o hodinu dříve než ostatní vězni; v létě ve tři hodiny a v zimě ve čtyři. Do budičku prováděli trestní cvičení. Do tohoto oddělení byli zařazováni všichni nově příchozí. Jestliže se chovali dobře, byli po 10 dnech přeřazeni do druhého oddělení. Tam byla normální nekrácená strava. Deset dnů před odchodem z tábora byli všichni zase přeloženi do prvního oddělení. Kdo se pokusil utéct z výchovného tábora nebo byl chycen na útěku, odpykal si svůj trest na prvním oddělení s několika postními dny.⁴⁸

Pobyt v protektorátních pracovních výchovných táborech nebyl příjemný. Lidé měli hlad, museli těžce pracovat a kromě toho žili v nepříjemném vězeňském prostředí. Přece však mnoho Čechů dávalo přednost pobytu v tábore před životem v bombardovaných německých městech. Věřili, že brzy dojde k obratu na frontách.⁴⁹ V táborech na území protektorátu nebyli vězni tak týráni, jako v říši. Nemáme sice zprávy ze všech míst, ale ve velikých táborech v Ostravě zemřeli například jen dva vězni a oba v nemocnici.⁵⁰ Zásluhu na tom měl bezesporu strážní personál, složený až na velitele z příslušníků protektorátní policie a četnictva. Většinou se chovali korektně.⁵¹

Pro propuštění z tábora měli se naši občané vrátit do Německa. Ale strach z nesnesitelných podmínek a nejisté budoucnosti byl mnohem větší než další pobyt v tábore. Proto někteří do Německa neodjeli. Okupační orgány proto zřídily v Praze-Ruzyni sběrný tábor. Tam byli propuštění vězni dopraveni eskortou a odtud s ozbrojeným doprovodem odesíláni po skupinách do Německa. Jedna cesta propuštěných vězňů z ostravského tábora do Ruzyně si zaslouží zaznamenání. 31. srpna 1944 doprovázelo 12 protektorátních policistů 144 mužů. Cestou se podařilo dvanáctičlenné skupině uprchnout z kupě osobního vagónu. Jak ukázalo další vyšetřování, útěk se podařil s pomocí českých policistů z doprovodu. Jejich velitel s několika členy této eskorty uprchl 12. září na Slovensko k povstaleckým jednotkám.⁵²

Pracovními výchovnými tábory na území protektorátu prošlo několik desítek tisíc Čechů.⁵³ Okupační orgány spolu s protektorátními úřady se snažily zamezit maso-

⁴⁸ Tamtéž. Velitel SIPO a SD v Praze, 11. 2. 1944.

⁴⁹ V tábore v Kunčičkách se v r. 1944 spávalo na holých pryčnách, všude bylo plno štěnic. Osazenstvo pracovalo při vykládání vagónů ve Vítkovických železárnách. Vzpomínka F. Seny.

⁵⁰ StA Opava, Zemský národní výbor, Expositura v Ostravě, k. 181. Zpráva o pracovních výchovných táborech z r. 1946. Podle citované knihy R. Bubeníčkové a kol. Tábory utrpení, kterou jsem mohl použít až v korektuře, zemřelo v Mirošově 5 vězňů, v Plané n/L. 20 osob, v Ostravě se vedle dvou zemřelých jeden vězeň zabil pádem z auta, v Plzni zemřely 4 ženy. Str. 202 n.

⁵¹ Někteří příslušníci ostravské policie byli zatčeni, protože pomáhali vězňům a poslouchali cizí rozhlas. Také odjinud známe případy pomoci protektorátní policie vězňům nebo hledaným krajanům. Tamtéž, k. 129. Velitelství NB Mor. Ostrava, 25. 1. 1946.

⁵² StA Brno, B 300, k. 3. Zprávy velitelství uniformované protektorátní policie v M. Ostravě, 23. 8. 1944, 29. 9. 1944 aj. korespondence okupačních orgánů z vyšetřování tohoto případu.

⁵³ V pracovním tábore v Ostravě na Cihelní ulici bylo vězněno celkem 1800 osob, v tábore U strážky 7000. StA Opava, Zemský národní výbor, Expositura Ostrava, k. 181. Táborem v Břežanech prošlo do 31. 12. 1943 asi 5300 osob, v Mirošově 1800, v Plané n. L. 1674. SÚMV, S-110-11-38. Praha, 11. 2. 1944.

vému odchodu českých mužů i žen, ale nedařilo se jim to. Přísné tresty sice mnohé zastrašily; jiní se museli do Německa vrátit. V roce 1944, když vrcholily nálety spojeneckého letectva, odcházely tisíce našich občanů do vlasti. Po velkých náletech se vracely najednou stovky mužů i žen, někteří jen s tím, co měli na sobě. Byli ochotni udělat všechno, jen za žádnou cenu se nechtěli vrátit.⁵⁴ Úřady práce s těžší zvládaly rostoucí agendu, neboť nejspolehlivější němečtí zaměstnanci odcházeli k armádě. Nedařilo se jim podchytit všechny uprchlíky, z nichž někteří se od léta 1944 nesnažili získat nové zaměstnání v protektorátě; zůstali doma nebo si našli sami vhodné místo. Nejvyšší okupační úřady, ministerstvo hospodářství a práce i úřady říšského protektora si uvědomovaly svou bezmocnost. Snažily se začlenit uprchlíky aspoň do pracovního procesu na území protektorátu, jež bylo na konci války jedním z nejdůležitějších center válečné výroby. Proto byla na podzim 1944 vyhlášena amnestie pro všechny uprchlíky, kteří se přihlásili ve stanoveném termínu na úřadech práce. Amnestie se setkala se značným ohlasem. Stovky mužů i žen žily bez práce ve strachu před zatčením, většinou bez policejního hlášení. Amnestie jim umožnila legálně nastoupit do zaměstnání v protektorátě. Amnestií získala válečná výroba několik tisíc pracovních sil.⁵⁵

⁵⁴ SÚA, MPSP-R, k. 827. Protokol s A. Löffelmannem a K. Veberovou z června 1946.

⁵⁵ V oblasti pracovního úřadu Zlín, pob. Kyjov, se přihlásilo během amnestie 576 mužů a 25 žen. Jen několik málo jedinců muselo odejet zpět do Německa, ostatní dostali práci v protektorátě. OA Gottwaldov, Úřad práce Zlín, k. 7. Kyjov, 29. 11. 1944.